

УДК 159.922.1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Царькова О.В., к. психол. н,
доцент кафедри психології

*Навчально-науковий інститут
соціально-педагогічної і мистецької освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

Заколотюк В.Г., студентка

*Навчально-науковий інститут
соціально-педагогічної і мистецької освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

У статті проаналізовано теоретичні аспекти самоактуалізації як психологічної категорії та розкрито поняття гендерної ідентичності. Простежено кореляційний зв'язок між самоактуалізацією і типом гендерної ідентичності жінки.

Ключові слова: самоактуалізація, гендерна ідентичність.

В статье проанализированы теоретические аспекты самоактуализации как психологической категории и раскрыто понятие гендерной идентичности. Прослежена корреляционная связь между самоактуализацией и типом гендерной идентичности женщины.

Ключевые слова: самоактуализация, гендерная идентичность.

Tsarkova O.V., Zakolotyuk V.G. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-ACTUALIZATION OF WOMEN WITH VARIOUS TYPES OF GENDER IDENTITY

The article is an analysis of the theoretical aspects of self-actualization as a psychological category and reveals the concept of gender identity. The article has a data correlation between life satisfaction and the type of female gender identity.

Key words: self-actualization, gender identity.

Постановка проблеми. Самоактуалізація особистості є провідною умовою її повноцінного функціонування в суспільстві, однією із причин і наслідків адаптації людини до навколошнього середовища. Феномен особистісних прагнень як запоруки задоволеністю життям має складну структуру, функціональне навантаження компонентів якої по-різному впливає на змогу людини до самоактуалізації. Потреба жінки у становленні її як повноцінної, самоактуалізованої та реалізованої особистості з часом змінювала свій напрям. На даному етапі розвитку України велику роль посідає визначення детермінантів, які впливають на напрям самоактуалізації жінки, та їх залежність від гендерного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченю проблем самоактуалізації та самореалізації особистості присвячено роботи представників гуманістичної психології: А. Маслоу, Р. Мея, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкліна. У радянській та українській психології проблему розвитку та формування особистості досліджено в кон-

цепціях Б. Ананьєва, К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, І. Беха, Л. Божович, О. Бондаренка, М. Борищевського, Б. Братуся, І. Булах, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Максименка, О. Орлова, В. Роменця, С. Рубінштейна, В. Татенка, Т. Титаренко.

Не розробленим залишається питання гендерної диференціації самоактуалізації.

У вітчизняній психології самоактуалізація розглядається як проблема становлення особистості. Основними у вивченні процесу розвитку та формування особистості є принципи єдності свідомості й діяльності, розвитку особистості у діяльності, детермінізму, розкриті у працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Мясищева, С. Рубінштейна [3, с. 122]. Розвиток детермінується не тільки власне особистісними якостями і станами, сформованими соціумом, а й природними, індивідуальними характеристиками, потенційними можливостями людини загалом.

Термін «самоактуалізація», за А. Маслоу, означає «прагнення до самоздійснення», а

точніше, «тенденцію актуалізувати те, що міститься в якості потенцій». Її можна назвати прагненням людини стати всім, чим вона здатна бути. Самоактуалізація є зростанням зсередини того, що складає сутність організму [5].

За В. Франклом, самоактуалізований особистості притаманні такі основні дві здатності [2, с.71]: до самотрансценденції та самоусунення. Перша здатність виражається у спрямованості людини на те, що існує поза нею, у постійному виході людини за межі самої себе. Друга – у її можливості піднятися над собою та над ситуацією, подивитися на себе з боку. Процес самоактуалізації людини слід розглядати «зсередини» життя людини, з її точки зору як певний, свідомий вибір життєвих цілей та шляхів її досягнень.

Постановка завдання полягає в теоретико-емпіричному диференціюванні психологічних особливостей самоактуалізації жінок із різними типами гендерної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо процес самоактуалізації з точки зору гендеру. Багато дослідників, які вивчали проблеми самореалізації жінок і чоловіків, відзначали, що традиційні гендерні ролі ускладнюють самоактуалізацію жінок, обмежуючи їх можливості «позасімейної» самореалізації [10]. Чоловіки, порівняно з жінками, більшою мірою цінують свої чесноти і приймають себе такими, якими вони є. Згідно із результатами досліджень впливу гендерної соціалізації на особистість, поведінка батьків, учителів і всього соціального контексту у цілому можуть негативно впливати на формування у жінок упевненості в собі і самооцінки [4, с. 201]. Так, жінці важко прийняти себе, адже існує конфлікт між її індивідуальними особливостями та традиційними уявленнями про жінку. Якщо вона, наприклад, флегматик, то її важко знайти емоційну складову. Якщо жінка цікавиться природничими науками, то батьки її нагадають, що у цьому випадку легко залишитися старою дівою. Якщо вона у «тілі», то засоби масової інформації візьмуться переконувати її змінити це.. Значну роль у самореалізації жінки відіграють приказки – «довге волосся – розум короткий» або слова «жіноча логіка», не кажучи вже про анекdoti про блондинок, які змушують сумніватися у своїх якостях і вимагають внутрішніх зусиль для подолання цих сумнівів. Зіставлення проблем, зумовлених гендерною соціалізацією, із характеристиками самоактуалізованості не залишає сумнівів у наявності особливих бар'єрів для реалізації здібностей жінок.

У соціально-психологічних концепціях гендеру для позначення культурно-символічного сенсу «жіночого» та «чоловічого» начал використовують поняття «фемінний» та «маскулінний»; ці вимоги не протиставляють, а розглядають як комплекс відносно незалежних характеристик, що можуть проявлятися у поведінці індивіда, незалежно від його статі. Маскулінність та фемінність – це нормативні уявлення про соматичні, психічні та поведінкові якості, характерні для чоловіків і жінок. Чоловіки та жінки бувають різними і за фізичною оболонкою, і за психічними властивостями, а також за своїми інтересами й заняттями [1].

Андрогінність (або андрогінія) – це поєднання високих показників фемінності та маскулінності в одній людині. На думку автора терміну та теорії андрогінності С. Бем, вона є не протиставленням жіночності та чоловічності, а їх інтеграцією, єдністю. У багатьох дослідженнях професійних, педагогічних, подружніх та інших особистісних якостей чоловіків та жінок андрогіни виявлялися психологічно досконалішими, успішнішими в різних сферах діяльності. Ім властиві висока самооцінка, самоповага, позитивна «Я-концепція». Хоча подвійна зайнятість жінки (професійна діяльність та зайнятість родиною) обтяжлива для її психіки, дослідники стверджували, що виконання обов'язків на будь-якій посаді розвивало різні грани її «Я» [1].

Українська дослідниця гендерної проблематики О. Кісі [8] виокремлює такі жіночі рольові моделі: «Жінка-Берегиня», «Жінка-Барбі», «Ділова Жінка» та «Феміністка». Розглядаючи соціальні чинники, зокрема, засоби масової інформації, можна стверджувати, що соціально-виправданими рольовими моделями є «Жінка-Берегиня» та «Жінка-Барбі». Їх культивує сучасне українське суспільство, тому жінкам із цими моделями поведінки значно легше адаптуватися до оточення й відповідати очікуванням соціуму, ніж жінкам, які обрали роль «Ділової жінки» чи «Феміністки». Ці ролі не знаходять підтримки, сучасне соціальне та культурне середовище протидіє їхній актуалізації. Задоволеність сімейним життям притаманна «Жінці-Берегині» та «Жінці-Барбі». На жінку, що обрала одну із цих ролей, покладено відповідальність за збереження домашнього затишку. На противагу цьому, маскулінні жінки обирають ролі «Ділової жінки» чи «Жінки-Феміністки». Задоволеність життям розглядається у цьому випадку крізь призму самореалізації в кар'єрі.

Альтернативні моделі фемінності, до яких треба віднести насамперед «Ділову жінку» і

«Феміністку», в українському суспільному дискурсі знаходяться на маргінесі. Проте, українська дослідниця Т. Журженко [7] розглядає «Ділову Жінку» як самостійний тип ідентичності, визначаючи її особливі українські риси.

Головна з них полягає у тому, що внаслідок стереотипного сприймання гендерних ролей жінку-підприємця розглядають радше як годувальницю і заробітчанку, що через економічні обставини тимчасово змушені займатись бізнесом, а за сприятливих умов могла б повернутися до діяльності, яка відповідає традиційному розподілу гендерних ролей. Окрім того, передбачено, що така «Ділова Жінка» не присвячує себе цілковито кар'єрі, а завжди зберігає рівновагу між своїми професійними функціями і материнськими обов'язками. Ще однією рисою «Ділової Жінки» є трансляція образу «Берегині» в суспільну сферу, тобто приписування їй особливих функцій хранителя моральних норм у середовищі підприємців [13, с. 167].

Болісна та деструктивна присутність у свідомості успішної жінки консервативних гендерних стереотипів та сучасних ідей гендерної рівності спричиняє рольовий конфлікт (комплекс суб'єктивних негативних переживань жінки через труднощі узгодження виконання ролей у професійній та сімейній сферах). Розв'язання цього конфлікту – вибір між кар'єрою та сім'єю («рольовий конфлікт працюючої жінки») – найчастіше відбувається на користь самої сім'ї. Цей суперечливий феномен у соціальній психології названо «відмовою жінки від кар'єри» або «відмовою від успіху» внаслідок страху «втратити» жіночність через невідповідність стереотипним очікуванням (жінка, яка перемагає чоловіка, уже не є жінкою) [11].

Іншою альтернативною моделлю є образ «Феміністки». У сучасному українському суспільстві ця модель, очевидно, найбільш суперечлива і найменш популярна. Завдяки дискредитації поняття фемінізму в контексті комуністичної ідеології та внаслідок спотворень під час радянської практики, зазначають дослідники, жіноцтво упереджено сприймає цей термін, відзначаючи в ньому лише чергову загрозу «вічній жіночності». Нерозуміння сутності феміністичної теорії та ідеології характерне не лише для масової буденної свідомості українців, воно властиве навіть інтелектуальній та політичній еліті, що засвідчують численні публікації. Стереотипне уявлення про феміністку як мужоподібну, грубувату, статево невдоволену, озлоблену й агресивну, схильну до сексуальних збочень чоловіконенависницею все ще характерне для значної маси жіноцтва.

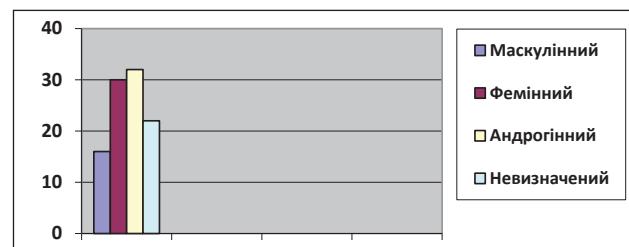

Рис. 1. Порівняльний аналіз показників гендерної ідентичності досліджуваних

Головна смислова домінанта образу «Берегині» – абсолютизація жіночих репродуктивних функцій, стверджує Т. Гундурова. Есенціалістське розуміння основного природного покликання та пріоритетності материнської ролі жінки, властиве патріархальному дискурсові, віддзеркалене в культурологічних текстах на жіночу тематику. Вони романтизують і сакралізують образ «Українки-Матері» або навіть недвозначно вимагають материнської само-посвяти від сучасної українки. І той факт, що сучасна українка-мати насправді опікується абсолютно усіма проблемами дітей (харчування, режим дня, навчання, одяг, відвідування культурних закладів, лікування тощо) свідчить якраз про те, що подібний нормативний тиск має свої практичні результати, залишаючи роль батька суто формальною [6].

Небезпека, що загрожує українському жіноцтву за обставин діючих жорстких вищезгаданих стереотипів, полягає у створенні та підтримці ілюзії про особливі й високе становище жінки в Україні, що насправді має мало спільногого з існуючими соціальними реаліями [12].

Інша модель фемінності – «Барбі» – є об'єднаним образом жінки, спосіб життя якої нагадує нарцисичне існування гарної та дорогої ляльки. Вона вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоб виконати своє головне призначення – знайти чоловіка-власника. Засоби масової інформації активно тиражують та розвивають цей образ. Вони інформують жінок про те, чому віддають перевагу чоловікам, формуючи відповідні стандарти фемінності, і негайно пропонують численні поради, як найлегше їх досягти [6].

На перший погляд, окреслені дві моделі фемінності є різними, однак насправді вони містять чимало прихованих спільних рис, вважають дослідники української гендерної проблематики. Обидві є продуктом андроцентричного дискурсу, у межах якого суспільні функції жінки визначають через її «природні» характеристики, тобто тіло. Характерною є відсутність інтересу до жіночої особистості, її

власних потреб, інтелектуального потенціалу чи творчих здібностей [9].

У сучасних психологічних концепціях статі й статево-рольової поведінки маскулінність та фемінність розглядають як відносно незалежні один від одного конструкти, отже, можливий одночасний високий або низький розвиток цих статево-рольових проявів. Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) отримало називу андрогінність. У психології особистості андрогінію розглядають як особистісну характеристику, не пов'язану з порушеннями статевого розвитку або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія передбачає багатий арсенал і гнучкість рольової поведінки людини, високі соціально-адап-

тивні здібності та інші важливі риси та властивості. Дефіцитарність гендерних психологічних рис (яка, можливо, є частковою ознакою викривлення образу «Я») тягне за собою дефекти функцій саморегуляції та зумовлює зниження адаптаційних соціальних здібностей особистості недиференційованого типу, порівняно з іншими гендерними типами [12].

Отже, теоретичний аналіз веде до висновку, що психологічно виправданими та продуктивними у сучасній соціокультурі є гнучкі форми поведінки та гендерні властивості, які відображені в концепції андрогінії. Однак українські дослідники говорять про стереотипність гендерних моделей поведінки сучасних українських жінок. Імовірно, емпіричне дослідження може дати

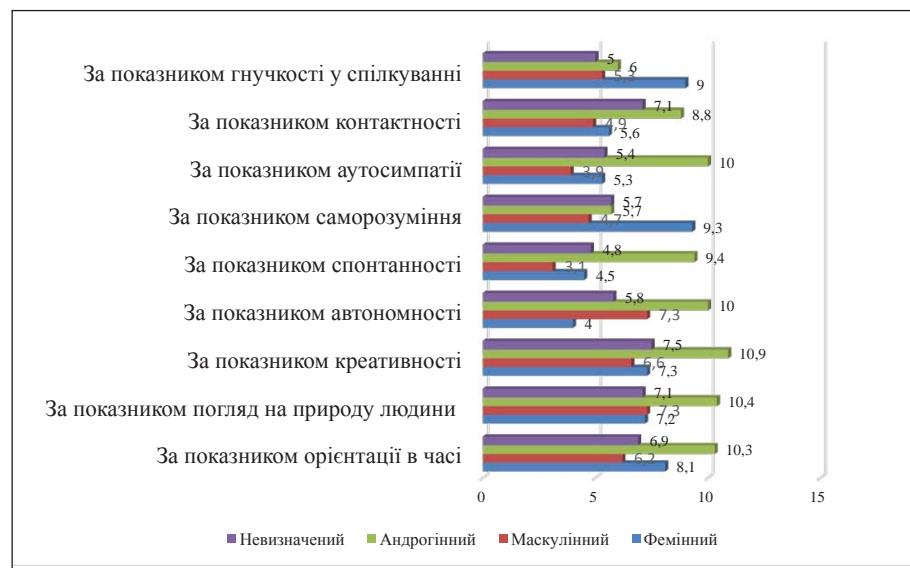

Рис. 2. Порівняння показників самоактуалізації у жінок різних гендерних типів

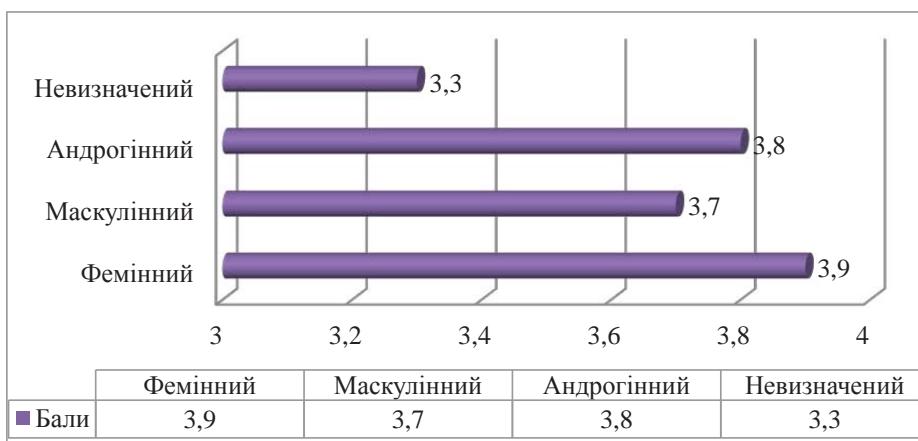

Рис. 3 Порівняння інтегральних показників самоактуалізації у жінок різних гендерних типів

відповідь на питання, наскільки традиційними є рольові гендерні поведінкові моделі сучасних українських жінок, якою мірою їм притаманна андрогінність і чи сприяє така властивість суб'єктивному благополуччю жінки.

Грунтуючись на теоретичних даних, припускаємо, що задоволеність роботою та шлюбом залежить від гендерної ідентичності жінки. Імовірно, гендерна ідентичність жінки впливає на особливості її самоактуалізації.

Експериментальною базою дослідження були 50 жінок віком 22-55 років. Усі вони на момент дослідження були одружені та працевлаштовані. У процесі опитуваннями застосували наступні психодіагностичні методики: тест для визначення гендерної ролі С. Бем, опитувальник САМОАЛ, який адаптувалася Н. Каліна.

За даними порівняльного аналізу гендерної ідентичності, усього в групі респондентів було виявлено 15 жінок із фемінним гендерним типом (30%), 8 жінок – із маскулінним гендерним типом (16%), 16 жінок – з андрогінним гендерним типом (32 %) та 11 жінок – із невизначенім гендерним типом (22 %). Розподіл респондентів за гендерним типом відображенено на **рисунку 1**.

Такий розподіл можна вважати позитивним: українські жінки не позбавлені жіночності, маскулінізація, про яку твердять дослідники, не є тотальною і пов'язана з підвищеннем рівня андрогінності, що є проявом збалансованої внутрішньої природи та соціально-психологічної адаптації.

Порівняння показників представників різних гендерних типів за методикою визначення рівня самоактуалізації САМОАЛ представлені на **рисунку 2**. Статистично значимі відмінності виявлені за низкою показників:

- за показником орієнтації в часі: між фемінним та андроінним типом (8,1 проти 10,3, $p<0,05$), маскулінним та андрогінним типом (6,2 проти 10,3, $p<0,01$), андрогінним та невизначенім типом (10,3 проти 6,9, $p<0,01$);

- за показником цінностей людини, яка самореалізується: між фемінним та андрогінним типом (9,1 проти 10,8, $p<0,05$), маскулінним та андрогінним типом (7,3 проти 10,8, $p<0,01$), андрогінним та невизначенім типом (10,8 проти 7,8, $p<0,01$);

- за показником погляд на природу людини не виявлено статистично значимих відмінностей між представниками різних гендерних типів;

- за показником орієнтації на буттєве пізнання: між фемінним та андрогінним типом (7,2 проти 10,4, $p<0,01$), між маску-

лінним та андрогінним типом (7,3 проти 10,4, $p<0,05$);

- за показником креативності: між фемінним та андрогінним типом (7,3 проти 10,9, $p<0,01$), між маскулінним та андрогінним типом (6,6 проти 10,9, $p<0,01$), між андрогінним та невизначенім типом (10,9 проти 7,5, $p<0,05$);

- за показником автономності: між фемінним та маскулінним типом (4 проти 7,3, $p<0,01$), між фемінним та андрогінним типом (4 проти 10, $p<0,01$), між маскулінним та андрогінним типом (7,3 проти 10, $p<0,05$), між андрогінним та невизначенім типом (10 проти 5,8, $p<0,01$);

- за показником спонтанності: між фемінним та андрогінним типом (4,5 проти 9,4, $p<0,01$), між маскулінним та андрогінним типом (3,1 проти 9,4, $p<0,01$), між андрогінним та невизначенім типом (9,4 проти 4,8, $p<0,01$);

- за показником саморозуміння: між фемінним та маскулінним типом (9,3 проти 4,7, $p<0,01$), між фемінним та андрогінним типом (9,3 проти 5,7, $p<0,01$), між фемінним та невизначенім типом (9,3 проти 5,7, $p<0,05$);

- за показником аутосимпатії: між фемінним та андрогінним типом (5,3 проти 10, $p<0,05$), між маскулінним та андрогінним типом (3,9 проти 10, $p<0,01$), між андрогінним та невизначенім типом (10 проти 5,4, $p<0,01$);

- за показником контактності: між фемінним та андрогінним типом (5,6 проти 8,8, $p<0,01$), між маскулінним та андрогінним типом (4,9 проти 8,8, $p<0,01$), між маскулінним та невизначенім типом (4,9 проти 7,1, $p<0,05$);

- за показником гнучкості у спілкуванні: між фемінним та маскулінним типом (9 проти 5,3, $p<0,05$), між фемінним та андрогінним типом (9 проти 6, $p<0,01$).

Загалом, за більшістю шкал найвищі показники самоактуалізації виявлено в групі андрогінних жінок. І лише за шкалами саморозуміння та гнучкості найвищі показники у жінок із фемінним гендерним типом.

Порівняння інтегральних показників самоактуалізації між представниками різних гендерних типів зображене на **рисунку 3**. Статистично значущі відмінності виявлено між маскулінним та андрогінним типом (69,8 проти 75,6, $p<0,05$).

Висновки з проведеного дослідження. Теоретично проаналізувавши гендерні аспекти самоактуалізації жінки та її складових і провівши експериментальне дослідження з даної проблематики, ми прийшли до наступних висновків. Серед чинників самоактуалізації найвищі показники ма-

ють жінки з андрогінним гендерним типом, який, як засвідчили результати, створює найсприятливіші умови для універсальності активності самовияву жінки. На другому місці за успішністю самоактуалізації – жінки з фемінним гендерним типом, отже, статева відповідність гендерної ролі є сприятливим чинником самоактуалізації. На третьому місці – жінки з мускулінним гендерним типом, які є автономнішими. Найгірші умови для самоактуалізації створює невизначеність гендерної ролі, нечіткість рольових орієнтацій жінки. Відтак існує залежність особливостей самоактуалізації жінки від її гендерної ідентичності. Можна також зробити висновок, що як фемінність, так і мускулінність сприяють самореалізації людини, проте у кожному конкретному випадку успішність самореалізації та самоактуалізації залежить від міри їх вираження, співвідношення та статевої відповідності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Активность и сознание личности как субъекта деятельности / К. Абульханова-Славская // Психология личности в социалистическом обществе. Активность и развитие личности. – М. 1989. – С. 110–133.
2. Абульханова-Славская К. Типология личности и гуманистический подход / К. Абульханова-Славская // Гуманистические проблемы психологической теории. – М.: Мысль, 1995. – 219 с.
3. Ананьев Б. О проблемах современного человеческого сознания / Под ред. А. Бодальова. – М.: Изд. «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
4. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб: Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с.
5. Братусь Б. Опыт обоснования гуманитарной психологии / Б. Братусь // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 9-16.
6. Братусь Б. Смысловая вертикаль сознания личности (к 20-летию со дня смерти А.Н. Леонтьева) / Б. Братусь // Вопросы философии. – 1999. – № 11. – С. 81-89.
7. Василюк Ф. Структура образа / Ф. Василюк // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 5-19.
8. Вілкова О. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів / О. Вілкова // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 28-33.
9. Елизаров А. Рефлексивно-смысловой подход к проблеме формирования идентичности в семье / А. Елизаров // Мир психологии: Науч.-метод. журн. – 2004. – № 2 (38). – С. 113–119.
10. Клецина И. Самореализация и гендерные стереотипы / И. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб.: Изд-во СПбГУ. – 1998. – №2. – С. 188–202.
11. Раевська Я. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Вип. 5. Част. 6. – С. 20–25.
12. Силласте Г. Изменение социальной мобильности и экономического поведения женщин / Г. Силласте // Социс. – 2000. – № 5. – С. 25–34.
13. Седракян С. Социальная психология семьи / С. Седракян. – Москва-Воронеж, 2011. – 430 с.